

Երբ տեսան որ հնախօս հաւաքիչը կը խաբուի, երկու ծաղրածունները ասպարէզ տուին իրենց երեակայութեան բրածոյներ ստեղծելու, աստիճանաբար անցնելով ենթադրական խեղափառներու շինութիւնէն, դէպ ի նախաջրհեղեղեան դարերու հակա-յական մեղուններու և թիթեռնիկներու շինութիւնը։ Յայտնի է որ կատակերգութիւնը պէտք եղածին համեմատ կը ներկայացուէր, բրածոյները խնամքով կը թաղուէին հոն, ուսկից յետոյ գիտնական բարեկամը պիտի պեղէր. ամենափոքր մանրամասնութիւնն անգամ զանց չէր ըլլուէր բնականութեան զոյն տալու համար։ Անհատապէ՛ րան, հնախօսը որ յանկարծ բրածոյներու հաւաքող մ'ալ դարձեր էր, ամէն ինչ տարաւ տունը, դասաւորեց, ուսումնասիրեց և յետոյ այս նախաջրհեղեղեան երեակայեալ մնացորդներու վրայ գիտնական նկարագրութիւն մը գրեց լատիններէն լեզուով, և այդ հրատարակուեցաւ հարիւր երես քառածալ գեղեցիկ հատորով մը որ ընծայուեցաւ Ֆրանգոնիայի եպիսկոպոսին։ Աւելորդ է ըսելն որ այս հատորին մէջ զանազան փորագրուած նրկարներ կը ներկայացնէին Հուպերի հաւաքածոյին զարմանահրաշ բրածոյները։

Բայց դեռ այսչափով ալ չվերջացաւ Վիւրցպուրի գիտնական կաճառը կ'ոգեւորուի այս գիւտին վրայ, կը շուայլէ գովեստներ տոըթ. Հուպերին, հասարակաց նիստերու մէջ բանախօսութիւններ կը կատարուին, և զանազան հանդիսաւոր համախմբութեանց մէջ այս նոր գիւտերու մասին վիճելէ ու վիճելէ վերջ, միշտ գովելով և հռչակելով զանոնք, յանկարծ ճշարտութիւնը յայտնի կ'ըլլայ և . . . bonsoir la compagnie.

Համառօտութեան համար անցողակի յիշենք այն ամենագիտուն Boucher de Perthesի անունը, որուն գրեթէ կէս անտառ մը նոր կտրուած տունկեր ծախեցին իբրեւ լճային բուսականութեան նմոշներ, և որ ամբողջ կեանքովը առանց անդրադառնալու զնեց քարէ գէնքեր զոր գրեթէ իրեն քթին տակ կը շինէին գիւղացիք, և

այն հռչակաւոր բրածոյ ծնօտը, զոր իբրեւ թէ գտան ի Մուլէն-Քիյնին, և որ համարուեցաւ բրածոյ մարդուն ծնօտը, որուն վրայ Գաղղիոյ և Անգլիոյ գիտնականը յուզուեցան. բայց յետոյ իմացուեցաւ փոքրոք գործաւորի մը անհամ խաբէութիւնն ըլլալը։

Այս տեսակ օրինակներ կարելի է դեռ շատ յիշատակել. ինչպէս նաեւ պակաս չեն զուարճալի դէպքեր մի քանի թանգարաններու համար շինուած կեղծ մոսթրաներու մասին որոնց մէջ կան այնպիսիներ որոնք մինչև իսկ մաշի ալիւրով շաղուած կարծր խիւսէ են Բաւական է միայն յիշել եգիպտական հռչակաւոր այն մոսթրան զոր խաբուելով զնեց Մոնագոյի թանգարանը, Նիդզերիս գեղեցիկ թագուհին համարելով զայն։ Այս անգամ ուրոհ խիւսէ շինուած չէր։ Գնուելէն մի քանի օրեր վերջ ժանտային գարշահոտութիւն մը թանգարանին սրահները լեցուց։ Տեսան որ մոսթրան ուրիշ բան չէր, եթէ ոչ աղջկան մը դիակը, զոր բնաւոյժ մը ճարտարութեամբ չորցուցեր էր, դժբաղդաբար՝ միայն արտաքսապէս և վեր ի վերանց։

Իսկ ի՞նչ ըսելու է ձեռագրաց սիրահարներու համար, որոնց միամտութիւնէն այնքան յաճախ կը գեղծանին խարոզը, և որոնք միամտութեանց շարքը այնքան անհամար և բնորոշ է։ Կ'առնուի միայն ասոնց մէջէն հռչակաւոր դէպք մը, Chaslesինը՝ որուն վերջաբանը դատարանի մէջ տեղի ունեցաւ՝ խարդախողին դատաւարտութեամբ։

Michel Chasles, գիտնական մարդ, հետամուտ էր երեւելի մարդկանց գերբեր հաւաքելու։ Խորամանկ խարողին մէկը, Vrain Lucas, զինքը լաւ ուսումնասիրելէն վերջ, փորձեց անոր դիւրահաւատութիւնը՝ ծախելով Նևտոնի մի քանի կեղծ ձեռագիրներ, և Փասքալի չեմ գիտեր ո՞ր ինքնագիր գործը, և մի քանի երեակայեալ ինքնագրութիւններ։

Տեսնելով որ հաւաքողը դիւրին որս մ'է, որքան ալ անդամ էր Գաղղիական

Ճեմարանի և երկրիս ուրիշ հարկւրաւոր գիտնական ընկերութեանց, սկսաւ յետին և վճռական խաղ մը: Հոս ալ սովորականին պէս, խորոթակը ուտելով եկաւ և շուտով բուն լափելու աստիճանին հասաւ: Charlesին ծախուեցան հարկւր քառասուն հազար ֆրանքի երեւի մարդկանց ինքնագիրներ: Այս ահագին ցուցակին մէջ կը գտնուէին ամենէն աւելի անհաւատալի անուններ, որոնք երթալով անբմբռնելի կ'ըլլային: Այսպէս հետզհետէ ծախուեցան անոր՝ ինքնագիր ձեռագիրներն Լուզովիկոս ժիւի և իւր թոռներուն, Մոլիէրի, Փասքալի, Սյուրման Ալպի, Կալիլէոսի, Եւտոնի, յետոյ նաև Կարոլոս Մեծին, Վերսենգետորիքսի, Յուլիոս Կեսարու, Կղէոպատրայի, Արիստոտէլի, Սթուէի Մարիամ Մագդաղենացոյն, յարուցեալ Ղազարու, ևայլն: Վերջինս՝ բոլոր նախընթացներուն սովորական լեզու մը գործածելով, գաղղիերէն լեզուով կը գրէր մինչև իսկ Ս. Պետրոս Առաքելոյն. դիմելով հաստոյ պազապ արոյնանին, ճիշտ այս բառերը կը գործածէ. *Mon très amé Petrus*, խեղդատակութիւնը աւելի ցայտիշ ընելու համար, կրնանք նաև աւելցունել որ այս նամակին մէջ, Ղազար՝ սքանչելի հմտութեամբ մը կը յիշատակէ կիկերոնը, Յուլիոս Կեսարը:

Տեղւոյ համառօտութիւնը չներբեր մեզի մէջ բերելու Աղեքսանդր Մեծին ամենազուարճալի մէկ նամակն առ Արիստոտէլ, ուր մի և նոյն հազար եօթնհարիւր ոտով որ յարուցեալ Ղազարու յատկանշական էր, կ'ըսուի. *Mon amé je ne suis pas satisfait de ce qu'avez rendu public aucun de vos livres...* Կը ցաւինք որ չենք կրնար յիշատակել նաև ամենաշնորհալի նամակ մը զոր գաղղիերէն լեզուով գրած է Սթուէի Մարիամ Մագդաղենացին, և ուրիշ ոչ նուազ զուարճալի նամակ մ'ալ Կղէոպատրայ Եղիպտոսի թագուհւոյն, այնպիսի լեզուով մը որ անշուշտ բոլորովին անձնասօթ էր հին Լուսետիոյ (Ռարիգի) մէջ:

Որովհետև ալ սկսանք շարել հմուտ

ներու այս շլացումները, խօսելով հասարակներու միամտութեանց վրայ, վերջացնենք խօսքերնիս պատմութեամբ մը որ իր յատուկ ազգաբարոյ բարոյականն ալ ունի, և որուն զոհն եղաւ արձանագրութիւններ ընթերցող հնախօս մը, համաշխարհային համբաւով արեւելագետն Cham-pollion:

Շատեր անշուշտ պիտի յիշեն անոր հանճարեղ ուղեորութիւնները Արեւել և յեղիպտոս: Այս յետիններէս միոյն մէջ, զօրավարն Ռիլլիէոս որ այն ժամանակով վերին Եղիպտոսի մէջ կը գտնուէր, դրկեց իրեն շատ հետաքրքրական արձանագրութեան մը կիտուածը (*calco*): Շամբոլիոն որ այն պահուն ժամանակ չունէր Ռիլլիէոսի փափաքը գոհացնելու արձանագրութեան մեկնութիւնը դրկելով, հրամայեց իր քարտուղարին որ ըստ սովորութեան օրինակէ այդ արձանագրութիւնը և կիտուածը ետ դարձունէ: Քարտուղարը կատարեց հրամանը, բայց երբ վերջապէս Շամբոլիոն ուզեց իրմէ արձանագրութեան կիտուածին (նմանահանութեան) օրինակութիւնը, չկարենալով զայն գտնել, և չուզելով ալ ամօթով մնալ, խոստացաւ յաջորդ օրը գտնել և բերել:

Գնաց տուն և թուղթի կտոր մը ձեռքն առնելով երեակայական արձանագրութիւն մը գծագրեց՝ ցանուցիր նետելով թուղթին վրայ սրբագիրներու ձևեր, որոնք դիւրաւ իր յիշողութեան առջև կու գային քաղմարին օրինակութիւններու սովորած ըլլալուն պատճառաւ: Եւ տարաւ յանձնեց Շամբոլիոնին այս անվաւեր երեակայեալ արձանագրութիւնը: Շամբոլիոն առանձնացաւ իր ուսումնարանին մէջ և քառասունութը ժամ անընդհատ մտածեց ու աշխատեցաւ անոր վրայ, մինչև որ վերջապէս դուրս ելաւ յաղթական *eureka*ով մը, և բացատրութիւնը ցուցուց՝ զարմացած քարտուղարին: Այս արձանագրութեան բացատրութիւնը ամբողջ աշխարհիս շրջանն ըրաւ՝ բոլոր գիտնականաց ժողովներու մէջ, մասնագետներու ձեռք ձեռք անցաւ, և ամէնն ալ զովեցին Շամբոլիոն

նը, հոչակաւոր հնախօսը, որ իւր հմտութեամբ փրկեք ու պահպանեք էր աշխարհիս՝ ամենակարեւոր էջ մը եզրկատական ութնասներորդ հարստութեան, և աւելի ճշտի՝ Հոամսէս Մայամունդի շրջանի պատմութիւնը:

Շատ չուշացաւ սակայն խեղկատակութիւնն ալ մէջտեղ ելլելու և Հոամսէս Մայամունդի արձանագրութեան վրայ ալ խօսող շմեաց:

Ա՛լ ուրիշ աւելցնելիք չունիմ, որովհետեւ ժամանակս քիչ է և տեղւոյ անձկութիւնը, մշտնջենաւոր բռնաւորը, կ'արգելու դեռ երկարել այս զուարճալի շաւրադատութիւնը: Եթէ կ'ախորժեք, տարօրինակ անուանեցէք զիս, չեմ նեղուիր. — յաճախ այնքան ճշմարտութիւն կայ տեսակ մը տարօրինակութեանց մէջ. — սակայն եթէ այսպէս կը խարոխի զրական ուսմանց պարագայդները, մտածեցէք թէ ինչ պիտի ըլլայ եթէ գիտութեան խառնուի գեղարուեստի անբաժանելի քնարերգութիւնը, որ հմտութեան համար ամենէն աւելի վտանգաւոր պարագայներէն մին է:

ԿԷՍ ԳԻՇԵՐՈՒԱՆ ՊԱՏԱՐԱԳԸ

ԳԱՂՂԱԿԱՆ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ

Ճշմարիտ, վաւերական պատմութիւն մ'է և ոչ թէ երեակայեալ առասպելաբանութիւն: Վեր. Ռիքառ քահանայն յեղափոխութեան փոթորկին կը բռնուի մինչդեռ Ալիքսանդր թեմին մէջ Bastides-Jourdans ի ժողովրդագետի փոխանորդութիւնը կ'ընէր. ինչպէս արժանաւոր բարի քահանայի մը վայել էր, նա կը մերժէ ուրացութեան երդումն ընել ինչպէս կը պահանջէին Գաղղիոյ քահանաներէն, և կը համոզէ իր մայրը, որ աւելի հաւանութիւն մարտիրոս որդի մը պիտի ունենայ, բայց ոչ երբէք ուրացեալ որդի մը:

Ժամանակներու տխուր պարագաներէն ստիպուելով փախչիլ և պահուիլ, 1793ին կը թողու իրեն ժողովրդագետութիւնը և կերպով մը կը յարմարցնէ բնակութիւն գտնելի Fuveau (Bouches-du-Rhône) գիւղացի բարեպաշտ ընտանիքի մը քով: Հանելով իր եկեղեցական պարեգօտը, զիւղացոյ մը հազուատով կը ներկայանայ անոնց, և զիւրաւ ներս կ'ընդունուի, որովհետեւ ճիշդ պէտք ունէին մարդու մը որ արջառներու պահպանութիւն ընէ:

Բարեբաղդութիւն մ'եղաւ իրեն համար, որ իրմէ ուրիշ տեղեկութիւններ չուզեցին՝ բայց ի անունէն: Յայտնեց որ անունն է Յովհաննէս:

Յովհաննէս՝ ընտանեաց ամենուն հաճելի դարձաւ. դաշտային աշխատութիւններէ շատ բան չէր հասկնար, բայց սորվելու բարի կամքը և իր պարտքին հաւատարմութիւնը՝ զինքը արժանի կ'ընեն համակրանքի և յարգութեան. բուն օրինակելի պահապան մ'է:

Տան տիրուհին այնքան գոհ է իրմէ, որ արդէն կը սկսի մտածել իրեն հարսնութեան տալ իւր անդրանիկ դուստրը: Այս նկատմամբ կը խօսի նաև իր էրկան և Յովհաննէսին: Սակայն Յովհաննէս միշտ փախստական պատասխաններ կու տայ, որոնցմէ չհասկցուի ոչ այդն և ոչ ալ մերժումը: Այսպէս երկու կողմէն ալ կ'ապրին յուսով և ազատաբար:

Օր մը ամենայն մտերմական վատահոլութեամբ խօսելով իրեն հետ, կը պատմեն որ ստոյգ իմացք եմ թէ ուղղափառ քահանայ մը հոն շրջակայից մէջ պահուրտած կ'ապրի և Ս. Պատարագը կը մատուցանէ ամէն Կիրակի, առաւօտուն շատ կանուխ, անտառին մէջ բոլորովին ծածկուած տնակի մը մէջ. կ'առաջարկեն որ ամէնքը միասին հոն երթան Դեկտ. 25ի ծննդեան կէս գիշերուան Պատարագին: Այս ամէնը ամենախիստ գաղտնեօք պէտք է պահուի և Յովհաննէս խօսք կու տայ որ ինքն ալ ներկայ պիտի գտնուի:

Մարտափի օրերուն մէջ ենք, գաղղիական յեղափոխութեան ամենասաստիկ զայ-